

बाँसुरी - I

कला को लागि पाठ्यपुस्तक
कक्षा ३

0337

विद्यया ऽ मृतमश्नुते

एन सी ई आर टी
NCERT

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

0337 – बांसुरी – I

कला को लागि पाठ्यपुस्तक (कक्षा ३)

आईएसबीएन 978-93-5292-464-6

पहिलो संस्करण

जून 2024 जैष्ठ 1946

पीडी 1000 टी एसयू

© राष्ट्रिय शैक्षिक परिषद्

अनुसन्धान तथा तालिम, २०२४

₹ 65.00

एनसीईआरटी वाटरमार्क के साथ 80 जीएसएम पेपर पर मुद्रित

राष्ट्रिय शैक्षिक अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण परिषद्का सचिवद्वारा प्रकाशन महाशाखामा प्रकाशित, श्री अरविंदो मार्ग, नई दिल्ली 110016 और मुद्रित नोवा पब्लिकेशन्स एंड प्रिंटर्स प्राइवेट लिमिटेड, प्लॉट नंबर 9-10, सेक्टर-59, फेज-2, फरीदाबाद 121 004 (हरियाणा)।

सर्वाधिकार सुरक्षित

- ❑ यस प्रकाशनको कुनै पनि भाग प्रकाशकको पूर्व अनुमति बिना कुनै पनि रूपमा वा कुनै पनि तरिकाले, इलेक्ट्रोनिक, मेकानिकल, फोटोकपी, रेकर्डिङ वा अन्यथा पुनः प्रालि प्रणालीमा भण्डारण गर्न वा प्रसारित गर्न सकिदैन।
- ❑ यो पुस्तक यस शर्तको अधीनमा रह्यो बेचिएको छ कि यो, व्यापारको माध्यमबाट, प्रकाशकको सहमति बिना उपारो, पुनः विक्री, भाडामा लिने वा अन्यथा डिस्ट्रिब्युट गर्नै छैन, यो प्रकाशित भएको बाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको बाध्यकारी वा आवरणमा।
- ❑ यस प्रकाशनको सही मूल्य यस पुस्तकमा मुद्रित मूल्य हो, रबर स्टाम्प वा स्टिकर वा अन्य कुनै माध्यमबाट संकेत गरिएको कुनै पनि संशोधित मूल्य गलत छ र अस्वीकार्य हुनुपर्दछ।

प्रकाशन प्रभाग, एनसीईआरटी के कार्यालय

एनसीईआरटी परिसर

श्री अरविंदो मार्ग

नई दिल्ली 110 016

फोन: 011-26562708

108, 100 फीट रोड

होस्वाकेरे हल्ली एक्सटेन्सन बनसंकरा ईई ईई ईई

बंगलुरु 560 085

फोन : 080-26725740

नवजीवन ट्रस्ट बिल्डिंग

पी.ओ.नवजीवन

अहमदाबाद 380 014

फोन : 079-27541446

सी.इ.ए.सी. क्वार्टर

धनकाल बस स्टप, पानीहाटी

कोलकाता 700 114

फोन: 033-25530454

सीडब्ल्यूसी कम्प्लेक्स

मालीगाउँ

गुवाहाटी 781 021

फोन : 0361-2674869

प्रकाशन टोली

प्रमुख, प्रकाशन विभाग : अनूप कुमार राजपूत
प्रधान सम्पादक : श्वेता उषल
मुख्य उत्पादन अधिकारी : एलन चितकारा
मुख्य व्यवसाय प्रबन्धक : अमिताभ कुमार
उत्पादन अधिकारी : जहाँ लाल

डिजाइन र लेआउट: रितु टोपा, अर्ट क्रिएशन्स, नई दिल्ली

दृष्टान्त: मोहित जोशी, मुम्बई

आवरण: संतोष मिश्रा, ऐमार्ट्स, दिल्ली

प्राक्कथन

विद्यालय शिक्षाको आधारभूत चरण, द्वारा परिकल्पना गरिएको राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०२० ले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आधारशिलाको रूपमा काम गर्दछ। यसले तिनीहरूलाई अमूल्य लाई ग्रहण गर्न माल सक्षम पार्दैन *samskaras* हाम्रो देशको लोकाचार र संवैधानिक ढाँचामा निहित छ, तर आधारभूत साक्षरता र संख्यात्मकता पनि प्राप्त गर्न। यस फाउन्डेसनले उनीहरूलाई अधिक चुनौतीपूर्ण तयारी चरणमा निर्बाध रूपमा संक्रमण गर्न सुसज्जित गर्दछ, जसले रचनात्मकता बढाउँछ र उनीहरूको जीवनभर पालनपोषण गरिएका बच्चाहरूमा मूल्यहरू सिकाउँदछ।

प्रिपरेटरी स्टेजले आधारभूत र मध्यम चरणहरू बीच पुलको रूपमा कार्य गर्दछ, कक्षा ३ देखि कक्षा ५ सम्म तीन वर्ष फैलिएको छ। यस चरणमा प्रदान गरिएको शिक्षा आधारभूत चरणको शैक्षिक दृष्टिकोणमा निर्माण गर्दछ। जबकि प्ले-वे, खोज, र गतिविधिमा आधारित शिक्षण विधिहरू जारी छन्, बच्चाहरूलाई पाठ्यपुस्तकहरू र अधिक औपचारिक कक्षा सेटिङहरूमा पनि परिचित गराइन्छ। यस परिचयको उद्देश्य पठन, लेखन, भाषण, चित्र, गायन र खेलको माध्यमबाट समग्र शिक्षा र आत्म-अन्वेषणलाई बढावा दिँदै पाठ्यक्रम क्षेत्रहरूमा एक आधार स्थापित गर्नु हो। राष्ट्रिय शिक्षा नीति (एनईपी) २०२० को फलोअपको रूपमा विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा (एनसीएफ-एसई) २०२३ मा आधारित यो व्यापक दृष्टिकोणले शारीरिक शिक्षा, कला शिक्षा, वातावरणीय शिक्षा, भाषा, गणित, आधारभूत विज्ञान र सामाजिक विज्ञानलाई समेटेको छ। यो व्यापक दृष्टिकोणले सुनिश्चित गर्दछ कि बच्चाहरू संज्ञानात्मक-संवेदनशील र शारीरिक दुवैमा राम्रो तरिकाले तयार छन्-केही पनि होइन (भावनात्मक) स्तरहरू मध्य चरणमा सहजरूपमा पारगमन गर्न।

पाठ्यपुस्तक, बाँसुरी – I कक्षा ३ को लागि कलाको लागि हो - यो विषय एनसीएफ-एसई २०२३ अनुसार पर्याप्त समय विनियोजनको साथ पहिलो पटक पाठ्यक्रम क्षेत्रको रूपमा औपचारिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। एनईपी २०२० र एनसीएफ फर स्कूल एजुकेसन २०२३ को सिफारिसमा डिजाइन गरिएको, यसले बच्चाहरूको रचनात्मक अनुसरणतर्फ माल नेतृत्व गर्दै, तर पाँचौं पनि खोल्दछ। पंचकोषा — आनन्दमय कोश।

यसले बालबालिकालाई सङ्गीत, दृश्य कला, नाटक र नृत्यका गतिविधिहरूको आनन्द लिन का साथै कलाका विषय क्षेत्रहरूको आधारभूत समझ विकास गर्न सक्षम बनाउने अपेक्षा गरिएको छ। यसले विकासको यस चरणमा जीवनको सुन्दरताको कदर गर्न आवश्यक मूल्य मान्यता र स्वभावको विकास गर्न पनि मद्दत गर्ने अपेक्षा गरिएको छ।

गतिविधिहरू डिजाइन गर्दा, एक सबै समावेशी कक्षा सेटअप ध्यानमा राखिएको छ। सबै भिजुअल र चित्रहरूले प्रतिनिधित्व गर्दछ र विशेष आवश्यकता भएका बच्चाहरू सहित सबै बच्चाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ।

गतिविधिहरूमा अन्तर्निहित मूल्यांकन बिन्दुहरू छन्। किनकि सबै कला रूपहरू भारतको समृद्ध सांस्कृतिक परम्परा र सम्पदामा गहिरो जरा गाडेका छन्, पाठ्यपुस्तक बाँसुरी सबै कला रूपहरू मार्फत बच्चाहरूलाई देशका विभिन्न भागहरूमा अनुभवात्मक यात्रा सुनिश्चित गर्दछ।

यो पाठ्यपुस्तक बहुमूल्य भए तापनि बालबालिकालाई यस विषयमा थप स्रोतहरू खोज्न प्रोत्साहन दिइनेछ। अभिभावक र शिक्षकहरूले क्युआर कोडको माध्यमबाट विद्यालयका पुस्तकालय र आईसीटी-आधारित स्रोतहरूमा उनीहरूको अनुसन्धानलाई सहजीकरण गरेर उनीहरूको प्रयासलाई समर्थन गर्न आवश्यक छ। एक प्रभावकारी सिक्रे वातावरणले विद्यार्थीहरूलाई उत्प्रेरित गर्दछ र उनीहरूलाई व्यस्त राख्छ, जिज्ञासा लाई बढावा दिन्छ जुन सिक्रेको लागि महत्त्वपूर्ण छ।

म यो पाठ्यपुस्तक तयारी चरणमा सबै विद्यार्थी र शिक्षकहरूलाई आत्मविश्वासका साथ सिफारिस गर्दछु। यसको विकासमा संलग्न सबैलाई म कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। एनसीईआरटी प्रणालीगत सुधार र प्रकाशनको गुणस्तर सुधार गर्न प्रतिबद्ध रहेको हुँदा हामी पाठ्यपुस्तक सामग्रीलाई परिष्कृत गर्न प्रतिक्रियाको स्वागत गर्दछौं।

दिनेश प्रसाद सकलानी

नई दिल्ली
निर्देशक
जून, 2024

राष्ट्रिय शैक्षिक परिषद्
अनुसन्धान र प्रशिक्षण

नमस्ते! शिक्षकहरू र आमाबाबु

शिक्षा नीतिले सबै तहका शिक्षकहरूलाई हाम्रो समाजका सबैभन्दा सम्मानित र अनिवार्य सदस्यहरूको रूपमा पुनः स्थापित गर्न मद्दत गर्नुपर्छ, किनकि उनीहरूले वास्तवमा हाम्रो अर्को पुस्ताका नागरिकहरूलाई आकार दिन्छन्। यसले शिक्षकहरूलाई सशक्त बनाउन र उनीहरूलाई सकेसम्म प्रभावकारी रूपमा आफ्नो काम गर्न मद्दत गर्न सबै कुरा गर्नुपर्छ।

— एनईपी 2020, परिचय

तपाईंको हातमा कक्षा ३ का लागि कला विषयको पाठ्यपुस्तक बँसुरी छ। यो पुस्तक पछिल्लो नीति दस्तावेजहरू, राष्ट्रिय शिक्षा नीति (एनईपी) २०२० र विद्यालय शिक्षाको लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम फ्रेमवर्क (एनसीएफ-एसई) २०२३ को आधारमा विकसित गरिएको हो। यी दस्तावेजहरूले सबै बालबालिकाले यस उमेर र चरणको लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम लक्ष्यहरू (सीजी) र क्षमताहरू प्राप्त गर्ने सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य राखेका छन्। सीजी, क्षमताहरू र साथै चाहिने सिकाइ नतिजाहरूका आधारमा एक पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ। एनसीएफ-एसई ले कक्षा १० सम्म कलालाई अनिवार्य विषयहरू मध्ये एकको रूपमा सिफारिस गरेको छ, र विद्यालयहरूले प्रति शैक्षिक सत्रमा कलालाई एक सय घण्टा दिने पनि सिफारिस गरेको छ, जसमा चारवटा घटक वा क्षेत्रहरू छन्, अर्थात् संगीत, नाटक, नृत्य र दृश्य कला। तसर्थ पाठ्यपुस्तक बँसुरीलाई चार इकाइहरूमा विभाजित गरिएको छ, जसमा प्रत्येक इकाइमा ५ वटा अध्यायहरू छन्। प्रत्येक अध्यायमा धेरै गतिविधिहरू छन् जुन यस कक्षाका बालबालिकाले तपाईंको हस्तक्षेपको साथ सजिलै गर्न सक्छन्। तपाईंले प्रत्येक बालबालिकाले वर्षभरि अनुभव गर्ने खोज र रचनात्मकताको प्रक्रियामा एकदमै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्नु पर्छ।

के तपाईंलाई थाहा छ ?

यो शायद पहिलो पटक हो कि तयारी चरणका विद्यार्थीहरूको लागि कलाको पाठ्यपुस्तक विकसित गरिएको छ जसले उनीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा र समूहमा पनि कोर्न, लेख्न, पढ्न र अन्य गतिविधिहरू बुझ्न ठाउँ दिन्छ। यद्यपि बालबालिकाहरू शिशु अवस्थादेखि नै गाउन, नान्न, नक्कल गर्न र कोक्कुराउन थाल्छन्, र यी स्कुले प्रक्रियाको औपचारिक भाग बन्नु अघि नै, यो संगीत, नाटक, नृत्य र दृश्य कला समावेश गर्ने अर्थपूर्ण कला कक्षाको उनीहरूको पहिलो अनुभव हुनेछ। तपाईंको सक्षम मार्गदर्शन अन्तर्गत - समूहमा काम गर्दै, आफ्ना विचार र भावनाहरू सञ्चार गर्दै, कलात्मक यात्रा सहित सबै साथी विद्यार्थीहरूको बीचमा, समावेशी वातावरणमा काम गर्दै, आफ्नो राष्ट्रिय सम्पदाको सचेत र जरा गाडिएको।

कसरी प्रयोग गर्ने बाँसुरी

पाठ्यपुस्तकलाई चार इकाइहरूमा विभाजित गरिएको छ र प्रत्येक इकाइलाई प्रयोगकर्ता-मैत्री बनाउन फरक रङ दिइएको छ। बालबालिकालाई पुस्तकमा प्रयोग गरिएको रङ कोडिङको बारेमा सचेत गराउन सकिन्छ र दृष्टिविहीन बालबालिकाका लागि अडियो पुस्तक एनसीईआरटी वेबसाइटमा उपलब्ध हुनेछ।

निलो सङ्गीतका लागि

पहेँलो दृश्य कलाका लागि

बैजनी थिएटरका लागि

गुलाबी नृत्यका लागि

चार कला रूपहरू मध्ये प्रत्येकको लागि एक इकाई समर्पित छ। यद्यपि तिनीहरू आफ्नै ठाउँमा अद्वितीय छन्, तिनीहरूमा धेरै रोचक समानताहरू छन्, सबै बालबालिकाहरू जस्तै। प्रत्येक इकाई सिक्रेले अनुभव गर्ने कला रूपको परिचयबाट सुरु हुन्छ। तपाईंलाई गतिविधिहरू आयोजना गर्न र स्रोतहरू खोज्न, विशेष गरी प्रत्येक अध्यायको QR कोडमा एम्बेड गरिएका स्रोतहरूको लागि धेरै सुझावहरू छन्। यदि तपाईंसँग इन्टरनेट पहुँच छैन भने, तपाईं बालबालिकालाई प्रदर्शनहरूमा लैजान सक्नुहुन्छ वा स्थानीय कलाकारहरू, लोक संगीतकारहरू, नर्तकहरू र अन्य कलाकारहरूलाई अन्तर्क्रियाका लागि विद्यालयमा आमन्त्रण गर्न सक्नुहुन्छ। धेरै आमाबाबु र अन्य समुदायका सदस्यहरू जसले कुनै कला रूपमा दक्ष छन्, बालबालिकाका लागि प्रदर्शन गर्न सहमत हुन सक्छन्। विद्यालयमा कलाकार र कलाकारहरूसँग अन्तर्क्रियात्मक सत्रहरू बारम्बार आयोजना गर्न सकिन्छ, जहाँ बालबालिकालाई प्रश्न सोध्न प्रोत्साहित गर्न सकिन्छ। यो बालबालिकाका लागि प्रेरणादायी हुनेछ। तपाईंले बालबालिकालाई कक्षाकोठाबाट बाहिर, विद्यालय भित्र र बाहिर, वरपर

हेर्न, प्रकृतिलाई महसुस गर्न र मानिसहरूको दैनिक गतिविधिहरू अवलोकन गर्न लैजानुपर्नेछ। नाटक, नृत्य प्रदर्शन, संगीत समारोह र कला प्रदर्शनीहरू हेर्नका लागि फिल्ड ट्रिपहरू आयोजना गर्नाले बालबालिकालाई प्रेरित गर्न मद्दत गर्नेछ। धेरै गतिविधिहरू सुझाव गरिएको छ; तपाईं यी गतिविधिहरूबाट छनोट गर्न सक्नुहुन्छ, यस्ता थप गतिविधिहरू सिर्जना गर्न सक्नुहुन्छ र तिनीहरूलाई सामग्री, स्थानीय रूपमा उपलब्ध सामग्रीहरू र अन्य स्रोतहरूको सन्दर्भमा प्रासंगिक बनाउन सक्नुहुन्छ। यो ध्यान राख्न महत्त्वपूर्ण छ कि यो पुस्तकका अधिकांश गतिविधिहरू कुनै विशेष स्रोतहरू बिना गर्न सकिन्छ, वा सरल र स्थानीय रूपमा उपलब्ध स्रोतहरूको साथ मात्र सञ्चालन गर्न अनुकूलित गर्न सकिन्छ।

समय तालिका यसरी डिजाइन गरिनुपर्छ कि बालबालिकालाई हरेक हप्ता चारवटा कला रूपहरूको लागि तोकिएको अवधि पाउने अवसर मिलोस्। जहाँसम्म सम्भव छ, बालबालिकाले गतिविधिहरू गर्न सक्ने दुईवटा ब्लक अवधि वा दुईवटा संयुक्त अवधि राख्न सकिन्छ, किनकि सबै गतिविधिहरू एकदमै आकर्षक र रमाइलो हुन्छन्। एनईपी २०२० ले कलासहित सबै विषयहरूलाई समान महत्त्व दिएको छ। तसर्थ, आमाबाबुलाई घरमा कला गतिविधिहरू गर्न आफ्ना बच्चाहरूलाई हतोत्साह नगर्न विनम्र अनुरोध छ। शिक्षक र विद्यालयहरूले कलाको लागि छुट्याइएका अवधिहरू अन्य विषयहरूको लागि प्रयोग नगरिएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

प्रत्येक कला कक्षाको पहिलो केही मिनेटको दौडान, बच्चाहरू केवल आफ्नो आँखा बन्द गरेर बस्न सक्छन् र अघिल्लो कक्षामा उनीहरूले के गरेका छन् भनेर सम्झन सक्छन्।

अन्तिम १० मिनेटलाई 'सर्कल टाइम' का रूपमा छलफलका लागि राख्न सकिन्छ। थिएटर सेक्सनमा सुझाइएझैं शिक्षकसँगै सबै केटाकेटीहरू सँगै बस्छन् र खुलेर कुरा गर्छन्। तर यो पटक भने बच्चाका लागि मात्र अनौपचारिक छ। शिक्षकहरूले आफ्नो लागि नोटहरू लिन आवश्यक छ जुन उनीहरूको अर्को पाठ योजनाहरूमा लागू गर्न सकिन्छ।

बच्चाहरूले अवधारणाहरू बुझ्नको लागि समग्र सिक्ने वातावरणको यो भावना पाठ्यपुस्तक र शिक्षाशास्त्रमा पूर्ण रूपमा प्रतिबिम्बित हुन्छ। शिक्षकले उनीहरूलाई समूहमा वा व्यक्तिगत रूपमा काम गर्न सहयोग र मद्दत गर्नुपर्छ, जसले बच्चालाई विभिन्न सीपहरू विकास गर्न सक्षम बनाउँदछ। यो यस पुस्तकमा सबै चार कला रूपहरूको लागि सत्य हो। केटाकेटीहरूलाई अन्वेषण गर्न र अवलोकन गर्न, कला कार्य जारी राख्न र घरमा अभ्यास गर्न थप हेर्न प्रोत्साहित गर्न सकिन्छ। तिनीहरूले कक्षाकोठामा के गर्छन्।

बच्चामा योग्यता र सीप विकासको स्तरको प्रगतिलाई चिह्नित गर्न मूल्यांकन उपकरणहरू पनि सुझाइएका छन्। कलामा, त्यहाँ कुनै पास वा असफल छैन; यस चरणमा केही पनि राम्रो वा नराम्रो हुँदैन। त्यहाँ सँधै सुधारको लागि स्कोप हुन्छ र बच्चाहरूलाई निरुत्साहित हुनुको सट्टा अवधारणाहरूको समझको साथ गतिविधिहरू पूरा गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ। शिक्षा उनीहरूका लागि लामो यात्रा हो र जसरी हरेक बच्चा फरक हुन्छ, त्यसरी नै उनीहरूको सीप र अभिव्यक्ति पनि फरक हुन्छ र यो विविधता उनीहरूको बाल्यकालको सुन्दरता हो। तिनीहरू वा उनीहरूको प्रदर्शनलाई कक्षाकोठामा कसैसँग तुलना गर्नु हुँदैन; बरु, तिनीहरूको व्यक्तिगत प्रगति को मूल्यांकन गर्न आवश्यक छ। सुधारका लागि उनीहरूले आफैसँग प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने हुन्छ।

कला कक्षाको लागि तपाईंलाई के चाहिन्छ?

सबै कला गतिविधिहरूको लागि, तपाईंलाई राम्रोसँग प्रकाशित ठाउँ चाहिन्छ जुन कक्षाकोठा भित्र वा बाहिर हुन सक्छ, जहाँ बालबालिकाहरू स्वतन्त्र रूपमा घुमफिर गर्न सक्छन्। तपाईंलाई थिएटरका लागि प्रोप्स, कला सामग्री - उपकरणहरू र आधारभूत स्टेशनरी, सामग्री र विद्यार्थीहरूको कलाकृतिहरूलाई व्यवस्थित रूपमा भण्डारण गर्ने ठाउँ, कामहरू प्रदर्शन गर्न र साझा गर्नका लागि प्रदर्शन बोर्डहरू, अडियो-भिडियो स्रोतहरू चलाउनका लागि कम्प्युटर, प्रोजेक्टर र स्पिकर, सरल

संगीतीय वाद्ययन्त्रहरू आदि चाहिन्छ । सुनिश्चित गर्नुहोस् कि सामग्री र स्रोतहरू राम्रोसँग उपयोग गरिएका छन् र तिनीहरू स्थानीय रूपमा उपलब्ध छन् ।

हामी आशा गर्दछौं कि प्रत्येक शिक्षक र अभिभावकले यस पुस्तकलाई उपयोगी, रोचक र संसाधनयुक्त पाउनुहुनेछ, जसले प्रत्येक कला कक्षालाई रोमाञ्चक बनाउँदछ र केहि आशा गर्न को लागी । हामी प्रतिक्रियाको लागि खुला छौं जसले पुस्तकको संरचना र सामग्री सुधार गर्न मद्दत गर्दछ । यो दृश्य कला र प्रदर्शन कलालाई प्रत्येक बच्चाको बढ्दो वर्षहरूको एक अभिन्न अंग बनाउने निरन्तर प्रयास हो - उनीहरूमा आत्मविश्वासी, भावनात्मक रूपमा बलियो र भोलिको सन्तुलित नागरिक बन्न को लागी कौशल विकास गर्दै ।

ज्योत्सना तिवारी

शैक्षिक संयोजक,

प्रा.डा. र सिर,

कला र सौन्दर्यशास्त्र मा शिक्षा विभाग
राष्ट्रिय शैक्षिक अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण परिषद्

राष्ट्रीय पाठ्यक्रम तथा शिक्षण सिकाइ सामग्री समिति (NSTC)

१. एम.सी. पन्त, चान्सलर डा.नेशनल इंस्टीट्यूट ऑफ एजुकेशनल प्लानिंग एंड एडमिनिस्ट्रेशन (एनआईपीए) (अध्यक्ष)
२. मंजुल भार्गव, प्रा.डा.प्रिन्सटन विश्वविद्यालय (सह-अध्यक्ष)
३. सुधा मूर्ति, प्रशंसित लेखक और शिक्षाविद्
४. विवेक देबरोय, अध्यक्षआर्थिक सलाहकार परिषद-प्रधान मंत्री (ईएसी-पीएम)
५. शेखर मांडे, पूर्व डी.जी., सीएसआईआर; विशिष्ट प्राध्यापक डा.सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
६. सुजाता रामाद्वै, प्रा.डा.युनिभर्सिटी अफ ब्रिटिस कोलम्बिया, क्यानाडा
७. शंकर महादेवन, संगीत उस्ताद, मुम्बई
८. यू. विमल कुमार, निर्देशक डा.प्रकाश पादुकोण ब्याडमिन्टन एकेडेमी, बैंगलोर
९. माइकल डेनिनो, भिजिटिड प्रो.डा.आईआईटी- गांधीनगर
१०. सुरिना राजन, आई.ए.एस. (सेवानिवृत्त), हरियाणा; पूर्व डी.जी., एचआईपीए
११. चामु कृष्ण शास्त्री, अध्यक्षभारतीय भाषा समिति, शिक्षा मन्त्रालय
१२. संजीव सन्याल, सदस्यआर्थिक सलाहकार परिषद-प्रधान मंत्री (ईएसी-पीएम)
१३. एम.डी. श्रीनिवास, अध्यक्षसेंटर फॉर पॉलिसी स्टडीज, चेन्नई
१४. गजनान लोधे, सिर, कार्यक्रम कार्यालय, एनएसटीसी
१५. रोबिन क्षेत्री, निर्देशक डा.एससीआईआरटी, सिक्किम
१६. प्रत्यूषा कुमार मंडल, प्रा.डा.सामाजिक विज्ञान में शिक्षा विभाग, एनसीआईआरटी, नई दिल्ली
१७. दिनेश कुमार, प्रा.डा. र टाउकोयोजना एवं मॉनिटरिंग डिवीजन, एनसीआईआरटी, नई दिल्ली
१८. कीर्ति कपूर, प्रा.डा.भाषा शिक्षा विभाग, एनसीआईआरटी, नई दिल्ली
१९. रंजना अरोरा, प्रा.डा. र टाउकोपाठ्यक्रम अध्ययन एवं विकास विभाग, एनसीआईआरटी, नई दिल्ली (सदस्य-सचिव)

पाठ्यपुस्तक विकास टोली

अध्यक्ष

शंकर महादेवन, संगीत उस्ताद, मुम्बई

योगदानकर्ता

अनुतोष देब, टीजीटी कला[सम्पादन गर्ने] (सेवानिवृत्त), केन्द्रीय विद्यालय, गुवाहाटी

आरधन गुप्ता, टाउको (सेवानिवृत्त)चित्रकला विभाग, आधुनिक विद्यालय, बाराखम्बा रोड, नई दिल्ली

तीर्थयात्रा, सहायक प्राध्यापक डा.संगीत, क्षेत्रीय शिक्षा संस्थान, अजमेर

बिन्दु सुब्रमण्यम, सह-संस्थापक, सुब्रमण्यम अकादमी ऑफ परफॉर्मिंग आर्ट्स (सापा), बेंगलुरु

सिन्धु सची, सङ्गीत शिक्षकसुनाथ, बेंगलुरु

फणीन्द्र शर्मा, परामर्शदाता, कार्यक्रम कार्यालय, एनएसटीसी

गोविन्दराजु भारद्वाज, निर्देशक डा., प्रदर्शन र दृश्य कला स्कूल, इग्नू, नई दिल्ली

मालविका राजनारायण, दृश्य कलाकार र शिक्षक, विजिटिंग फैकल्टीलगनशीलता प्रेमजी विश्वविद्यालय, भोपाल

प्रियदर्शिनी घोष, कलात्मक निर्देशक[सम्पादन गर्ने]प्रियदर्शिनी आर्ट्स, कोलकाता

राजश्री एसआर, संस्थापक-कलात्मक निर्देशक, व्योमा आर्ट स्पेस और स्टूडियो थिएटर, बेंगलुरु

रिम्सी खन्ना, सहायक प्राध्यापक डा.कॉलेज ऑफ आर्ट्स, दिल्ली यूनिवर्सिटी, नई दिल्ली

शरबरी बनर्जी, सहायक प्राध्यापक डा., कला मा शिक्षा विभाग र सौंदर्यशास्त्र, एनसीईआरटी, नई दिल्ली

श्रीधर रंगनाथन, संस्थापक र सीईओशंकर महादेवन अकादमी, बेंगलुरु

समीक्षकहरू

अनुराग बेहर, सीईओअजीम प्रेमजी फाउण्डेशन, सदस्य, एनओसी

मंजुल भार्गव, प्रा.डा. र सह-अध्यक्षएनएसटीसी

साँझ नै काफी छ, अध्यक्षसंगीत नाटक अकादमी, नई दिल्ली

सदस्य संयोजक

ज्योत्सना तिवारी, प्रा.डा. र सिर, कला मा शिक्षा विभाग र सौंदर्यशास्त्र, एनसीईआरटी, नई दिल्ली

स्वीकृतिहरू

राष्ट्रिय शैक्षिक अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण परिषद् (एनसीईआरटी) ले यस पाठ्यपुस्तकको विकासमा क्रस-कटिंग विषयहरूमा उनीहरूको दिशानिर्देशको लागि सम्मानित अध्यक्ष र राष्ट्रिय पाठ्यक्रम फ्रेमवर्क निरीक्षण समिति (एनओसी) का सदस्यहरू, पाठ्यक्रम क्षेत्र समूह (सीएजी): कला र अन्य सम्बन्धित सीएजीहरूको अध्यक्ष र सदस्यहरूको मार्गदर्शन र समर्थनलाई स्वीकार गर्दछ।

एनसीईआरटी एनसीईआर के वरिष्ठ संकाय सदस्यों के समर्थन को स्वीकार करता है — सुनीति सनवाल, प्रा.डा. र सिर, प्राथमिक शिक्षा विभाग; इंद्राणी भादुरी, प्रा.डा. र सिर, शैक्षिक सर्वेक्षण प्रभाग; विनय सिंह, प्रा.डा. र सिर, विशेष आवश्यकता भएका समूहहरूको शिक्षा विभाग र मिलि रोय, प्रा.डा. र सिर, यस पाठ्यपुस्तकमा लैङ्गिक समावेशीकरण, मूल्यांकन, आदि जस्ता क्रस-कटिंग विषयवस्तुहरूको समीक्षा गर्नका लागि लैङ्गिक अध्ययन विभाग।

सिद्धि गुप्ताको प्रयास, संकायसृष्टि मणिपाल इंस्टीट्यूट ऑफ आर्ट, डिजाइन एंड टेक्नोलॉजी, बेंगलुरु; सुधान्वा एके, निर्देशक डा., नव क्षितिज र सहायक प्राध्यापक डा.रेवा विश्वविद्यालय, बेंगलुरु; दीपा श्रीधर, निर्देशक डा.शंकर महादेवन अकादमी; र विदुषी ज्योति भट, भरतनाट्यम प्रशिक्षक, पूर्णापरामति, बेंगलुरु यस पाठ्यपुस्तकको विकासमा सहयोग पुर्याएकोमा सराहना गरिन्छ।

हामी निम्न व्यक्ति हरू र संस्थाहरू प्रति आभारी छौं जसले हामीलाई लिखित सामग्री, चित्रहरू, फोटोहरू र अडियो - भिडियो सामग्रीहरूको रूपमा उनीहरूको स्रोतहरू प्रयोग गर्न अनुमति दिए। — राष्ट्रीय संग्रहालय, नई दिल्ली; नेशनल गैलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट, नई दिल्ली; राष्ट्रीय शिल्प संग्रहालय और हस्तकला अकादमी, नई दिल्ली; सांस्कृतिक केन्द्र अनुसंधान और प्रशिक्षण, नई दिल्ली; दस्तकारी हाट समिति, नई दिल्ली; सेन्ट्रल चिनमाया मिसन ट्रस्ट, सीसीएमटी; सुब्रमण्यम अकादमी ऑफ परफॉर्मिंग आर्ट्स; शंकर महादेवन अकादमी; सुनाद, बेंगलुरु और चिल्ड्रन लिटिल थिएटर, कोलकाता; व्योमा आर्टस्पेस एंड स्टूडियो थियेटर, बेंगलुरु; सुनीता कानविंदे, डिजाइनरनयाँ दिल्ली र अनुतोष देब, टीजीटी कला शिक्षा (सेवानिवृत्त), गुवाहाटी क्षेत्र, केन्द्रीय विद्यालय संगठन। हामी केन्द्रीय विद्यालय, सेक्टर २, आरके पुरम, नयाँ दिल्लीका प्रिन्सिपलहरूलाई पनि स्वीकार गर्दछौं। केन्द्रीय विद्यालय, एनसीईआरटी, नयाँ दिल्ली र केन्द्रीय विद्यालय, डोगरा लाइन्स, मेरठले विद्यार्थीहरूको कला कार्यहरूको छविहरू र प्रदर्शन गर्ने बच्चाहरूको फोटोहरू प्रदान गर्दछ।

परिषदले इल्मा नासिरको प्रयासलाई स्वीकार गर्दछ, सम्पादक (संविदात्मक), प्रकाशन प्रभाग, एनसीईआरटी, इस पाठ्यपुस्तक को संपादित करने के लिए। पवन कुमार बरियार का प्रयास और मेहनत, प्रभारी, डीटीपी सेल, प्रकाशन प्रभाग, एनसीईआरटी; पूनम, डी.टी.पी. अपरेटर (संविदात्मक) र एल गुड्ट, प्रमाण पाठक (संविदात्मक), प्रकाशन प्रभाग, एनसीईआरटी को इस दस्तावेज को अंतिम रूप देने के लिए सराहना की जाती है।

© NCERT
not to be republished

भारत को संविधान

भाग ४ क (अनुच्छेद ५१ क)

मौलिक कर्तव्य -

भारतका प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुनेछ कि उसले -

- (क) संविधानको पालन गरोस् अनि यसका आदर्शहरू, संस्थाहरू, राष्ट्रिय झण्डा अनि राष्ट्रिय गीतलाई आदर गरोस्;
 - (ख) स्वतन्त्रताको लागि हाम्रा राष्ट्रिय आन्दोलनलाई प्रेरित गर्ने उच्च आदर्शहरूलाई हृदयमा सजाएर राखोस् अनि त्यसको पालन गरोस्;
 - (ग) भारतको प्रभुता, एकता अनि अखण्डताको रक्षा गरोस् अनि यसलाई अक्षुण्ण राखोस्;
 - (घ) देशको रक्षा गरोस् अनि आह्वान गरिएको खण्डमा राष्ट्रलाई सेवा गरोस्;
 - (ङ) भारतका सम्पूर्ण मानिसहरूमा समरसता अनि समान भातृत्वको भावनाको निर्माण गरोस् जुन धर्म, भाषा अनि प्रदेश अथवा वर्गमा आधारित सम्पूर्ण भेदभाव देखि टाढा होस् यस्ता प्रथाहरूलाई त्याग गरोस् जुन नारीहरूको सम्मानको विरुद्ध छ;
 - (च) हाम्रो सामसिक संस्कृतिको गौरवशाली परम्पराको महत्त्व सम्झेर यसको संरक्षण गरोस्;
 - (छ) प्राकृतिक पर्यावरणलाई जसमा वन, झील, नदी अनि वन्य प्राणी पर्छन् रक्षा गरोस् तथा प्राणी मालको लागि दयाभाव राखोस्;
 - (ज) वैज्ञानिक दृष्टिकोण, मानववाद अनि ज्ञानार्जन तथा सुधारको भावनालाई विकास गरोस्;
 - (झ) सार्वजनिक सम्पत्तिलाई सुरक्षित राखोस् अनि हिंसा देखि टाढा रहोस्;
 - (ञ) व्यक्तिगत अनि सामूहिक गतिविधिहरूका सम्पूर्ण क्षेत्रमा उत्कर्ष तर्फ बढाउनको लागि सतत प्रयास गरोस् जसले राष्ट्र निरन्तर बढ्दै गएका प्रयत्न र उपलब्धिका नयाँ उचाइहरूलाई स्पर्श गरोस् ।]
 - (ट) छ देखि चौध वर्ष उमेरका आफ्ना बालबालिका वा, परिस्थिति अनुसार, अभिभावकलाई शिक्षाको अवसर प्रदान गर्न जो आमाबाबु वा अभिभावक हुनुहुन्छ ।
- नोट: मौलिक कर्तव्यहरू समावेश गर्ने धारा ५१क संविधान (४२औँ संशोधन) अधिनियम, १९७६ (३ जनवरी १९७७ देखि लागू हुने) द्वारा सम्मिलित गरिएको थियो ।
- * (ट) संविधान (८६औँ संशोधन) अधिनियम, २००२ (१ अप्रिल २०१० देखि लागू हुने) द्वारा सम्मिलित गरिएको थियो ।

प्रिय बच्चाहरू,

तुम अपने हाथ में पकड़ रहे हो, बाँसुरी— म जुन कलाको तपाईंको पाठ्यपुस्तक हो जुन हामी आशा गर्दछौं कि तपाईं धेरै आनन्द लिनुहुनेछ ! यसले तपाईंलाई रचनात्मकताको एक रोचक यात्रामा लैजानेछ र तपाईंलाई एक उपन्यास तरिकामा तपाईंको परिवेशमा पुनः परिचय दिनेछ ।

हामी जान्दछौं कि तपाईंहरू मध्ये धेरै पहिले नै कुनै न कुनै प्रकारको कलामा संलग्न हुनुहुन्छ । तपाईं तिनीहरूलाई कलाको रूपमा चिन्नुहुन्न होला, तर ती तपाईंले गर्दै आउनुभएको छ— नाच्ने, बाजा बजाउने, डुडिङ गर्ने, चित्र बनाउने, चित्र बनाउने, माटो र कागजले मोडेल बनाउने र पक्कै पनि गाउने, नक्कल गर्ने र अभिनय गर्ने । कला गतिविधि गर्नेहरू साँच्चै आफ्नो दैनिक जीवनको आनन्द लिन्छन् ।

चाहे तपाईं स्कूलमा हुनुहुन्छ वा घरमा, वा जहाँ पनि तपाईं जानुहुन्छ, यो साधारण चीजहरू अवलोकन गर्न रोचक छ, हाम्रो वरिपरि उड्ने चराहरूदेखि एक्टियोमा मानिसहरूसम्म । हामी प्रकृतिमा वा नजिकै पनि बस्छौं, जुन हाम्रो कलाको लागि प्रेरणाको सबैभन्दा ठूलो स्रोत हो ।

यसकारण केटाकेटीहरू हो, तिमीहरू आफ्नो वरिपरि हेर ।— घर, स्कूल, खेल मैदान वा यात्रा गर्दा । तपाईं जहाँ जानुहुन्छ, तपाईं कला पाउनुहुनेछ ... कहिले प्रकृतिले सिर्जना गरेको त कहिले मानिसले नै सिर्जना गरेको । तपाईं यो अवलोकन र यी देखि सिक्र धेरै रोचक पाउनुहुनेछ !

के तपाईंलाई थाह छ, मानिस सुरुदेखि नै सिर्जनशील छ ? मानिसहरूले बोल्न वा लेख्न थाल्नुअघि तिनीहरूले भित्तामा कोर्थे, गीत गाउँथे र नाच्थे । विशेष गरी भारतमा, दृश्य कला, कविता र संगीत, नृत्य, रंगमंच- हजारौं वर्ष पुरानो र अन्य धेरै विषयहरूसँग गहिरो सम्बन्ध भएको कलामा एक अत्यन्त समृद्ध परम्परा छ । कला हाम्रो चारैतिर कुनै न कुनै रूपमा छ र हामी सबै सिर्जना गर्न, प्रदर्शन गर्न, हेर्न र अनुभव गर्न मन पराउँछौं । कलाले हाम्रो जीवनलाई सुन्दर बनाउँछ र आनन्द दिन्छ । यसबाहेक, तपाईंभित्र जहिले पनि एउटा सानो कलाकार हुन्छ, जो सिर्जना गर्न, अनुभव गर्न वा प्रदर्शन गर्न उत्सुक हुन्छ ।

मा बाँसुरी, तपाईं अन्वेषण र रमाइलो गतिविधिहरू को एक नम्बर मार्फत चार कला फारम अनुभव हुनेछ-

१. मा **दृश्य कला**, तपाईं मजा ड्राइंग, चित्रकला हुनेछ, माटो जस्ता सामग्रीहरू काट्ने, टाँस्ने र खेल्ने, रङहरू, प्राकृतिक वस्तुहरू, आदि।
२. मा **संगीत**, तपाईं विभिन्न देखि गीत अन्वेषण हुनेछ देशका केही भागहरू, तिनीहरूलाई धेरै भाषाहरूमा गाउनुहोस् र बजाउन सिक्र र धेरै वाद्ययन्त्रहरूको बारेमा जान्न।
३. मा **नृत्य**, तपाईं स्वतन्त्र रूपमा सार्न सिक्रहुनेछ र बीट्स र गीतहरूमा आन्दोलनहरूको आनन्द लिनुहुनेछ, विभिन्न हात र खुट्टाको बारेमा जान्न पाउनुहुनेछ मुद्रा (हावभाव), र धेरै धेरै।
४. र निस्सन्देह, मा **रंगमंच**, तुम प्यार करोगे विदुशाका जो करेगा तपाईंलाई कथा वाचन, अभिनय, स्टेज प्रदर्शन, सुधार र यति मा समावेश यात्रामा लिनुहोस्।

त्यसोभए, बच्चाहरू, कलाहरू अन्वेषण गर्न तयार हुनुहोस्, धेरै रमाइलो गर्नुहोस् र सायद तपाईंको शिक्षकहरू, साथीहरू र परिवारहरूसँग हरेक दिन केहि नयाँ सिर्जना गर्नुहोस्!

सामग्री

प्राक्कथन	iii.
नमस्ते ! शिक्षक र अभिभावक	v
प्यारे बच्चे	xv

दृश्य कला

1. कला मा वस्तुहरू	3
2. कला मा वनस्पतिहरू	12
3. कला मा जनावरहरू	22
4. हाम्रो वरपरका मानिसहरू	30
5. चाडवाड, अवसर र उत्सवहरू	35

संगीत

6. हाम्रो राष्ट्रिय गान	43
7. लय महसुस गर्नुहोस् टा का टा कि टा	45
8. वरिपरि यात्रा गर्नुहोस्	58
9. सङ्गीत वाद्ययन्त्रहरू	64
10. उत्सवका टिप्पणीहरू	71

चाल र नृत्य

11. लौ अब हामि नाचौं.....	82
12. आनन्दको लागि नृत्य गर्नुहोस्.....	88
13. म खेल्छु र नाच्छु.....	93
14. प्रकृतिसँग नाच्नुहोस्.....	98

रंगमंच

15. अन्वेषण गर्नुहोस्.....	107
16. कल्पना गर्नुहोस्.....	118
17. सिर्जना गरौं.....	124
18. चरैतिर हेर्नुहोस्.....	128
19. गतिविधिहरू.....	135
20. सबै कला रूपहरूको समावेश.....	137